

KAUKĖS: PIRMAPRADĖ KŪRYBA

ALGIS MICKŪNAS

Ohajo universitetas (Jungtinės Amerikos Valstijos)

Straipsnio objektas – kultūrinių tradicijų įvaizdžiai ir jų transcendentalinės sąlygos. Darbo tikslas – atskleisti atskirų kultūros tradicijų įvaizdžius kaip tų kultūrų pirmapradžio įvaizdžio kaukes.

Tyrimo metodai – filosofinės refleksijos.

Žodžiai raktai: įvaizdis, kaukė, tapatybė, kūryba.

Įvadas

Ñaupá pacha ‘kadaise’ – taip prasideda visos galingosios Tauantinsujaus (*Tahuantinsuyo*) imperijos, buvusios Andų kalnų virtinėje, pasakos. *Pakaritambo* – ‘išvydimo vieta’, esą ten pasirodžiusios aštuonios akinamai spinduliuojančios figūros, turinčios pačios Saulės – *Inti* – nulemtą dalią: užimti visą apylinkę ir jos vardu įkurti inkų imperiją (*Inka*). Šioms spinduliuojančioms figūroms buvo pažadėta žemė – Uatanajaus (*Huatanay*) slėnis. Jos turėjo jį užkariauti ir įkurti tenai centrą – Kuską (*Kuzko*). Visi inkų ritualai atspindi šių figūrų įvaizdžius, aprašytus senąja kečujų kalba. Visai kitoje Žemės rutulio pusėje Abraomas garsu ir įvaizdžiu buvo pašauktas klastoti ir sukurti gentį, kuri taip pat turėjusi pažadėtąją žemę. Vėliau pranašų išsūkiuose ir pasakojimuose nuskamba įsakymas paklusti Abraomo įvaizdžiams, kurie iki tol kartais senųjų tradicijų buvo draudžiami. Žiaurios kovos, karai, įveltos kitos tradicijos sukasi apie draudžiamus ir leidžiamus įvaizdžius; juos skelbia pranašai, jų pasakojimuose minimos kitos būtybės – ir visa tai yra kaip Abraomo kaukės. Nukeliavus į Indo slėnį, taip pat iškyla patį pasaulio kūrybos šaltinį lemiantys įvaizdžiai. Ten *Brahmanas* kaip negirdimas balsas nuskamba visuose pasaulio tikrovę sudarančiuose žodžiuose, kaip neregimas regėjimas atsispindi visų įvykių kosminiame žaisme ir kaip bešaknė šaknis teikia visatai gyvybių įvairovę. Šioji įvairovė – tai irgi tik laikinai susidarantys įvaizdžiai – *Maya* ‘skraistė’, slepianti sprogstančią Šivos lingą (*Shiva Lingam*) ir neišvengiamą joni (*Yoni*). Bet ir šie tėra žaismingi įvaizdžiai – *Lila*. Dar kitoje vietoje, Balio saloje, kur gyvena Saulės vaikai (*Surya*), čiabuvių apima konvulsijos, kurios reiškia, kad metas dėtis *Rangdos* kaukę ir atvesti *Barong* – jos priešą. Visas šis ritualas vietinių bendruomenę, kaip *Barong* pagalbininkę, įtraukia į

kovą su *Rangda*. Jie nesėkmingai kaunasi su ja iš meteorų metalo nulietais krisais, kol galiausiai nukreipia durtuvus į save.

Josephas Campbellas savo puikiame veikalė „Herojus tūkstančiais veidų“ (*The Hero with a Thousand Faces*) rašo, kad visose tradicijose yra nekintantis archetipas, išreikštas įvairiausiomis priedangomis, priklausančiomis specifinėms kalboms, ritualams ir aplinkos sąlygoms. Tas archetipas būna žmoguje, bet pasireiškia įvairiais būdais, skiriančiais vienas kultūras nuo kitų. Nors J. Campbellas tiki, kad archetipas, kaip pagrindas, sudaro tapatybę, išreikštą įvairiausiais būdais, įvairiomis kaukėmis, ir todėl gali būti naudojamas kaip tyrimo metodas, vis dėlto ir jis daro prielaidą, kuri taip pat priklauso specifinei kultūrai – moderniai Vakarų „visatos antropomorfinėi“ sąvokai. Kyla klausimas: ar toji prielaida yra pakankama, ar apskritai ji yra reikalinga? Maurice’as Merleau-Ponty pastebėjo, kad įvairūs išaiškinimai sukasi ratu, kur *a priori* prielaidos yra perkeliamos į išaiškinimo priežastis. Analitinė filosofijos mokykla ir pozityvistinė jos prielaida teigia, kad „protas“ yra išaiškinamas smegenų fiziologija. Tiek mąstymas, logika, tiek supratimas, teorijos yra tam tikrės smegenų dalies funkcijos. Bet iš tikrųjų toks išaiškinimas nerodo nieko kita, kaip tik tų pačių kategorijų „persodinimą“ į smegenų funkcijas. Taigi tie mitologiniai pasakojimai išvis nepasikeičia, nors juos ir „randame“ žmogaus vidujybėje. Kitaip tariant, *a priori* yra laikoma, kad egzistuoja pasakojimų struktūra – gramatika, semantika – ir ji glūdi tam tikroje žmogaus vidujybėje. Tokia vidujybė yra interpretuota pagal jau esamus mitologinius pasakojimus. Dėl to, metodiškai kalbant, tie pasakojimai yra priimti kaip duotys, be kurių apskritai būtų neįmanoma mąstyti apie kokias nors išaiškinimo priežastis.

Kelias ir pirmapradė refleksija

Ne iš manęs, bet iš mano motinos
Sklinda pasaka, kaip žemė ir dangus
Buvo kartu, o juos perplėšus,
Atsirado vieta, iš kur prasidėjo visi įvykiai.

Euripides (484 fragm.; versta mano – A. M.).

Taip rašo Euripidas, pasakodamas, kaip atsiveria vieta, iš kur prasideda žmogaus pasaulio keliai. Tie keliai sukurti ne žmonių, bet pirmapradžių būtybių, kurios iškeliauja ir parodo savo genčiai, kokiais keliais-takais ji turinti keliauti, kaip jai reikia elgtis ir ką garbinti. Šios pirmapradės figūros yra įvaizdžiai. Pagal juos žmogus suvokia savo padėtį, nustato savo vietą pasaulyje. Tai pirmapradės žodinės, ritualinės, skulptūrinės kaukės, atskleidžiančios gentims jų tapatybę. Kelti ontologinį klausimą, ar tos figūros egzistuoja, nėra jokio reikalo, nes be jų žmogus neatpažintų savęs. Kitaip tariant, tai nėra tokia refleksija, kai žmogus atsigręžia į save, į savo mąstymą, jausmus ir būseną arba pamato save atsispindintį kitame žmoguje (visa moderni dialektika); save jis nustato iš pasakų kaukių, iš pirmapradžių įvaizdžių. Reikia atmesti XIX a. prielaidas, esą tokie įvaizdžiai yra žmogaus vidinė psichologinė projekcija;

dar iš Walterio Otto ir kitų mąstytojų tyrimų aišku, kad tokie įvaizdžiai yra duoti dar prieš suvokiant save ir vadinamąsias vidines būsenas.

Įvaizdžiai, jų inscenizavimas ritualuose, iššūkiuose ir reikalavimuose nurodo ne vien žmogaus padėtį, nors, žinoma, jie sudaro žmogaus pirmą pradžią, jo tapatybę, bet ir slepia dar galingesnes būtybes, kurios, pasirodo, irgi neturi jokios substancijos, nebent kaip kaukės už kaukių. Juk visas Indijos kosmosas, visas pasaulis yra *Maya* – skraistė, neturinti „tikrovės“, nes ji yra *Brahmano* kaukė. Tačiau ir *Maya*, kaip *Brahmano* kaukė, nuolat nutolsta nuo bet kokio pavadinimo ir vis pasislepia kaip kaukė už kaukės. Kad galėtų patirti, kas yra už tų kaukių, žmogui reikia stengtis sutapti su paskutine kauke ir kartu dingti. Toks dingimas, susilieėjimas parodo, kad žmogus, kuris nebėra kaukė, irgi nebėra kaukių refleksija (atspindys), ir tokiu atveju jis praranda savo tapatybę. Iškart reikia pažymėti, kad tokia tapatybė dar nėra individuali, ji yra gentis. Mes esame Saulės vaikai, mes esame Abraomo palikuonys, kur pirmą pradžią įvaizdžių aprašymas reikalauja genties suvienijimo. Kaip gentis ji gyvuoja nuo „laiko pradžios“ ir yra tos pradžios įvaizdis. Nėra kitokio žmogaus už tokios įvaizdinės kaukės, kuri sutampa su žmogaus veiklos keliais, jo lemties takais. Niekur nepasirodo žmogus, kaip duotis, be veiklos, pareikalautos ir nustatytos tokių pirmą pradžią kaukių.

Pirmą pradį kelias remiasi pirmuoju skilimu – Didžiuoju *Rsis* – dangaus ir žemės perplėšimu. Po jo randasi, nuskamba ir pasirodo visos žodinių kaukių sukurtos būtybės. Bet žmogus turi sekti žodžių, kurių jėga yra palaikomas *Rsis*, takus. Taigi žodis gali vesti tiesiai į siekį kaip strėlė arba kaip malda tarp dangaus ir žemės. Hindų maldoje ir aukojimų ritualuose žodis *nitha* reiškia giesmę (*ni* ‘vesti’) – tai himnas, kuris veda. Maldoje didysis *Ossa* siejasi su vedos *vak* – kaip dieviškasis žodis ir pranašas tarp dangaus ir žemės: tarp dangaus ir žemės garsas skleidžiasi kaip pranašystė. Žodžio kelias yra išreikštas įvairiais judėjimais: jis lekia kaip gyvūnas, paukštis, keliauja oru, vandeniui... Žodžiai skrieja nukreipti pyktį ir pasiekti džiaugsmą kaip paukštė savam lizde, arba: Žodžiai bus paleisti iš strėlės iš lanko. Bet netinkami, taku nesekantys žodžiai nepasiekia to, ko reikia, ir nukrinta; dėl to ankstyvuosiuose Graikuose *pteroenta* yra žodžiai, kurie žino takus. Nepaprasta tai, kad visi – paukščiai, strėlės, gyvūnai... – žino kelią, žino takus. Tokios lemties neišvengė net pirmą pradį filosofija. Parmenido „Proomion“ *poetes* lipa į *heliades* karietą ir jos žirgai žino *logos* kelią į *ton*, o *Dikasine* nurodo kelio ženklus – *semata*. Kelio žinojimas ryškiai išskyla „Avestoje“. Zaotaro yra sakoma: Su maldos įkvėpimu, nukreiptu į tavo, o Mazda, aš pajungsiu greičiausias ir stipriausias žirgas ir su jais tu galėsi pasiekti mane. Šiais žodžiais jis sujungia dvi puses – dangų ir žemę – vaizduojamas vedoje, Graikuose ir kitur. Viena pusė – tai dainius, pajungiantis dainą kaip žirgą, o antroji – dangiškoji – yra vedama pas maldininką tuo pačiu keliu įrašytu maldos žodžiu. Poetas-dainius ir dievybė Mazda įgyja kaukes, kaip savo tikrovę, sekdami tuos pačius takus.

Bet kas gi sudaro tą įkvėpimą, tą poetą-dainių, tą *Brahmaną*, kurio žodžiai išgelbsti ir sužlugdo? Pirmas reiškinys yra siela. Ji yra kvėpavimo variantas. Pats

Brahmanas yra kosminis kvėpavimas, ir *Atman (atem-atmen)* yra individo kvėpavimas, jo „dvasia“. Graikai, lotynai ir net hebrajai sielą suprato irgi kaip kvėpavimą: *spirararae – spiritus, psychein – psyche, pneuein – pneuma, dichat – dusha*. Nors atrodo, kad čia nėra nieko ypatinga, bet kalbant paprastai iškyla daug variantų dvilypiškumo tarp kūno ir sielos, tarp vidujybės ir išorės, kur kūnas-išorė paslepia vidujybę, sudaro tik įvairias ir visada nepakankamas jos kaukes, o po mirties – jos griaučius. Šis dvilypiškumas taip pat sudaro visos metafizikos pagrindą: ten pasaulio įvykiai yra tik dievybių įvaizdis, jų žaismas, užsimaskavimas. Juos žmogus mėgina suprasti, permatyti kaip skraistę ir tuo būdu pasidaryti mistikas. Bet mistikas visą paslėptą tikrovę mato tiesiogiai. Islamas šią būseną nusako gana griežtai. Pasak Ibn Arabi, žmogus yra dvigubas įrašymas – išorinis ir vidinis. Išorinis sutampa su pasauliu, jo visuma, o vidinis – su Alachu. Žmogus yra tarp dviejų pasaulių ir sudaro skraistę, dievybės kaukę, taip pat jos išraišką bei apraišką. Dėl to moteris, esanti Alacho esmė, jėga ir tikslas, yra ta paslaptis, kuri nuo vyro slepia patį Alachą.

Iškart reikia priminti, kad visas toks pasaulis ir jo dieviškos pradžios įvaizdžiai yra kūriniai, kurie iš pradžių yra laikomi kaip poetinis pranašavimas. Poetas, įkvėptasis, yra artimas homeriškajam *aoidos*. Jis gali savo žodžiu nustatyti herojų ir dievybių veiklas, jų takus. Poetas neišgalvoja, bet išreiškia, todėl ir neužrašo savo žodžių. Tik kai *poetes* yra supriešinamas su *skriba*, poetinis pranešimas dingsta už *speculum* apie herojus ir dievybes. Vadinasi, poetas ne nurodo arba pamėgdžioja įvykius, bet juos pristato, jo išraiškos yra herojų ir dievybių veiklos tarp dangaus ir žemės tiesioginė duotis. Poetinė veikla kartais yra vaizduojama kaip audimas – visas pasaulis yra išaudžiamas. Ji sudėlioja pirmąpradį įvaizdį. Todėl visata yra poetinė „dėlionė“, germanų *wirken – werk*, graikų *poein – poiema*, anglosaksų *leodwirtha – leodweorc*. Įvairūs amatai taip pat išreiškia poetinę veiklą, pavyzdžiui, kalvio, audėjo, verpėjo, statybininko... Bet dažniausiai poetinė veikla yra suvokiama kaip „kalbos statyba“. Taigi mūzos, pasak Sofoklio, yra pradinės *tehtonarchos* (audėjos), Olenus yra vadinamas *architekton* – statytoju. Milžinas Vaftrudnyras, kuris Odinui užmena mįslės, yra *wodcraeftum waef* – žmogaus dalios audėjas savo žodžiu. Paprastai kalbant, visur yra tekstinė statyba, pirmąpradė architektonika, kuri sudaro pagrindinį pasaulio tekstą, kaip žmogaus veiklos takus ir jo paties esmę.

Šios trumpos pastabos būtinos norint nubrėžti vadinamąjį *Ur* – įvykį, kur pirmasis pasaulio ir savęs supratimas neišreiškia kokios nors duoties, paslėptos už žodinės arba ritualinės simbolikos, tarsi šios ką nors slėptų, sudarytų maskuojamąją skraistę – *Maya*, bet tiesiog nustatančios, kas mes esam ir kokiame pasaulyje gyvenam. Poieškis ko nors, kas yra užnugaryje, *Das ding an Sich*, iš pat pradžių pasirodo ne tik beviltiškas, bet ir sudarantis dar vieną architektonikos variantą, dar vieną morfologiją, kuri „kitų“ gali būti laikoma kaip kaukė, kaip netikrovė. Tačiau mes, išdidūs vakariečiai, galime tiems „kitiems“ parodyti mūsų puikiai suprantamą pasaulį, koks jis yra, ir save, kokie mes esam iš tikrųjų. Palyginti su „mūsų“ surasta tikrove, jų įvaizdžiai yra tik kaukės; todėl mes išsiskiriame iš tų apdujėlių, kurie dar gyvena nemoksliskai, arba ne pagal vakariečių filosofinę logiką, galinčią viską išaiškinti. Kaip sakė viena indų fizikė, suprantu Newtoną, Einsteina, Heisenbergą ir kitus, bet žinau,

kad iš tikrųjų žemė laikosi ant vėžlio, kuris plūduriuoja kosminiame vandenyne, nu-
garos. Jei poetiškai įvaizdžiai ką nors ir slepia, tai tik vieni kitus. Kiekvienas poetinis
reiškinyš nusakoma „daugiau“, plečia pasaulio vaizduotę, kuri neturi jokio galo ir kur
kiekviena galinga būtybė reikalauja kitų, kad galėtų su jomis kovoti, siekti jų paval-
dumo ar pasmerkti vietą, iš kurios ta kita figūra su savo staiga atsiradusia gentimi
vis grasina išsilaužti ir užimti aukščiausiąjį sostą. Prisiminkime viduramžius, kai
debesyse sėdintis Dievas Tėvas buvo įsivaizduojamas besas toks galingas, kad pa-
jėgia atsispirti dangaus vartams grasinančio ir visą pasaulį apsėdusio Šėtono pagun-
doms ir jas nugalėti. Kiek buvo sudeginta raganų – piktosios dvasios pagalbininkų.
Ispanų dvasininkai gina savo istorijos garbę, teigdami, kad jų inkvizicija nebuvo si
tokia žiauri, kaip kad yra sakoma. Girdi, kankinom ir deginom tik tas, kurios buvo
tvirtai įrodytos esančios raganos. Reikia atsiminti, kad pirmasis Johano Gutenbergo
priemonėmis Europoje išplatintas veikalas buvo apie tai, kaip atpažinti ir sudeginti
raganą (*Raganų kūjis*).

Vienų iššūkiams, pasisakymams ir paneigimams kitų slopina pastarųjų tikrovę.
Tai, ką mes žinome apie daugybę įvykių, gyvenimo būdų, ritualų ir galingų būtybių
įvaizdžių, išskyla užkariautojų pasakojimuose. Pavyzdžiui, apie Troją žinom tai, ką
papasakojo Homeras ir graikai: Trojos galingosios būtybės pasirodo kaip žemiškos,
gąsdinančios ir grasinančios figūros, reikalaujančios graikų aukštųjų figūrų prieš jas
kovoti, jas jėga pavergti ir laikyti joms paskirtoje vietoje. Aišku, Trojos tikrovė irgi
susideda iš kaukių, ritualinių figūrų ir pagaliau – žinių, kurios vis pakartoja, ko aukš-
čiausiosios būtybės nori iš žmonių, kokiais takais žmonės turi vaikščioti. Ką žinome
apie druidus be to, ką rašė apie juos romėnai, – kad jie buvo žiaurūs galvų medžioto-
jai... Dabar yra atkuriami druidų kultai, ritualai ir juos palaikančios bendrijos, bet ir
jos gyvena po sukurtomis kaukėmis, taip pat kaip ir Lietuvos pagonys.

Persona ir Aš

Ar tokie teiginiai yra nenukrypę nuo tikrovės ir tiesos, kai akivaizdu, kad žmonija
yra individų, asmenų, turinčių skirtingas tapatybes ir individualias teises, suma. Juk
turime visus archyvus ir raštines, pilnas dokumentų, iš kurių galime susekti beveik
kiekvieno gyvenimo trajektoriją. Jinai gimė, svėrė tris kilogramus, yra mėlynų akių
ir t. t., dabar ji jau suaugusi, patraukli docentė ir rengiasi rašyti svarbų veikalą apie
Vincą Krėvę. Kur čia jos tapatybė?

Persona, per-sonare, – graikų teatre užsidedama kaukė, kuri išskiria vaidmenį
iš užnugario choro, o pastarasis sudaro garsus, kurie eina per tą kaukę, ją persunkia
ir įtraukia personą atgal į bendruomenę. Kitaip tariant, asmuo, persona, yra „už-
movimas“ įvaizdžio, kuris nenurodo kokio nors „tikrojo“ individo, bet yra ir nieko
nemaskuojanti kaukė, yra vienintelė tikrovė. Po Hamletu veikia Richardas Burtonas.
Jis yra aktorius ir vaidina Hamletą, nors iš tikrųjų jis nėra Hamletas. Tik scenoje jis
dėvi Hamleto kaukę, o iš tiesų jis yra aktorius, ir net labai geras, taigi yra visiems
gerai žinoma persona. Bet po ta persona juk glūdi tikrasis Burtonas, be kaukės, nor-
malus žmogus, dar bet prieš kokį nors inscenizavimą. Jis yra vyras ir galbūt sukiojasi

apie panelę Taylor, spaudos akivaizdoje prisiekdamas jai amžiną, nors kankinamą meilę kiekvienu gestu, maniera – pačia romantiškiausia kauke.

Persona lieka persona, bet vis dėlto yra centrinė ašis – Aš, ant kurios sukasi įvairūs įvaizdžiai: egoistas, savanaudis, savavalis, autonomiškas, turintis savo pirmąją nuosavybę – kūną, kuri jis gali išnuomoti, perkurti į visiems pavydėtiną įvaizdį – kietą, falinį – ir sugundyti bet kokį meilužį (ę). Na ir štai pasirodo individas, kuris sutampa su išlavintu kūnu, vadinasi, sutampa ne su koku nors paslaptingu Aš kaip tikrove, bet su kietu, faliniu įvaizdžiu. Nors, viena vertus, būtų galima teigti, kad toks falinis įvaizdis nėra Aš, tai tik kaukė, kad Aš turi visą horizontą galimybių būti kitoks, būti lankstus kaip Indijos jogas. Tačiau norint juo tapti neužtenka būti dekartiškam: Aš maštau, vadinasi, Aš esu. Immanuelis Kantas pasišaipė, esą, ponas gali maštyti ką tik nori, bet maštysena neimplikuoja tikrovės. Norint tapti tikru joga, reikia per ilgą treniruotę įgyti jo kūną. Bet tai reiškia, kad tada Aš bus niekas kitas, tik vaikščiojantis jogas, galės parodyti daugybę jogos formų ir sutapti su jomis. Teiginys, kad Aš esu jogas, nenurodo kokio nors kito Aš, o vien tik jogą. Šiuo atveju teigti, kad iš tikrųjų Aš esu kietas, falinis vakarietis, yra per vėlu. Esu kas kitas, ir tai, kas buvau pirma, jau išdilo. Kitaip sakant, visi veiklos būdai, sudarantys laikinas formuotes, nieko neslepia, nėra kaukės ko nors kito, glūdinčio mistikos ūkanose.

Aišku, negalima taip banaliai teigti, kad išvis nėra maskavimo, paslėpimo ko nors po kuo nors, vienos veiklos formuotės po kita formuote. Grakštus aristokratas, visų gerbiamas ponas dėl savo turtų, pats pirmas bendruomenės šulas, apsuptas grakščių ir liaunų meilužių, nuoširdus Bažnyčios rėmėjas, turi ir kitą gyvenimą – jis yra vagis profesionalas. Visas jo turtas sukurtas didelės inteligencijos klasta. Tai gi aristokratiškas gyvenimas turėtų būti jo „tikrojo“ gyvenimo, jo profesijos, kaip apsuokraus vagies, kaukė. Aiškus maskavimas. Bet ar tikrai toks aiškus? Čia yra episteminis žinojimo klausimas. Kol kiti nežino, jis yra aristokratas, kai sužino, jis yra vagis. Pasirodo dvejopas laiko klausimas: pirma, vienu laiku jis pats sau yra vagis, o kitu laiku jis gyvena kaip aristokratas, išdidus ir gerbiamas kitų; antra, kitiems jis ilgai yra tikras aristokratas, o sugautas vagiant, jis tampa jiems vagimi. Juk nėra žmogaus be „karjeros“, ir kiekvienas kartais gyvena pagal kelias karjeras. Bet reikia pridėti dar filosofinę Friedricho Nietzsche's teoriją, kur atsiveria per amžių amžius tęstinos kaukės, nesvarbu, ar jos būtų nešiojamos valdovų, moralistų, ar dvasininkų. Tie žmonės klūpo, meldžiasi ir maldauja pasigailėjimo, jaučiasi kalti ir nusižengę aukščiausiosioms taisyklėms, net nusipelnę amžinos kančios, nepaisant to, kad moralistai ir į juos panašūs, niekam nematant, apskritai negyvena pagal tas taisykles. Tačiau jie visada vilki juodus apdarus, būna nutaisę rimtas minas ir malonias, nors kaltinančias šypsenas. Kaip sakytų Peteris Sloterdijkas, būtų įdomu stebėti, kaip jie įlenda ir išlenda vis persimainę kaukes ir apdarus, kad atrodytų už visus geresni.

Nors dalykai truputį komplikuočiau, jie išaiškinami taip pat, kaip ir nesudėtingi. Imkim paprastą, moralizuojančią dvasininkiją ir pažiūrėkime, kaip ji veikia. Reikia prisiminti, kad žmogaus būklė nėra gryna duotis, bet veikla. Vartodami įvairius pasakojimų įvaizdžius, dažniausiai galingiausių ir nematomų – transcendentinių – jėgų, dvasininkai teigia, esą jie tarnauja ir kalba tų jėgų vardu, kad jie yra įkvėptos žo-

dinės kaukės, išrinktos personas visiems kitiems nematomų ir negirdimų būtybių. Kartu jie užkrauna „moralines“ taisykles ir teigia, kad tie, kurie joms nepaklus, bus pasmerkti amžinoms kančioms ne jų teisme, bet tų aukščiausiųjų ir galingiausiųjų būtybių. Tiesioginė išdava yra aiški: jie, kaip tokių būtybių girdimos ir matomos kaukės, gali pasmerkti ar atleisti nusidėjėliams, jie įgyja jėgą lengvai ir be ginklų valdyti „aveles“, jeigu tik jie yra sumanūs, būti tokiomis kaukėmis, o iš tikrųjų – būti valdovais. Pasirodo, kad tos kaukės neturi nieko daugiau, kaip tik jose įrašytus begalinės jėgos valdyti įvaizdžius. Klerikalai ir kitokios moralizuojančios personas save išskiria iš bendruomenės ir šaukia: „Tik aš žinau teisingus kelius, sekite paskui mane!“, „Mes turime dieviškas karalių teises!“, arba: „Aš žinau istorijos kryptį, jos tikslą ir dėsnius“... Minios suklumpa po tokių personų kojomis, šliaužia, stoja į kovą ir... miršta, aišku, su Bažnyčios pažadu, kad už tai jie gausią amžinąjį gyvenimą, su valdovų – kad už šalies išgelbėjimą jie gal bus verti net paminklo, su istorijos pažadu, kad ji pati įvertinsianti jų nuopelnus ir pratęsianti jų gyvenimą sukurdama kaukes.

Viena iš banalių dabarties krypčių – visatos ir visų jos įvykių sukultūrinimas. Asmuo sutampa su kultūros primestomis manieromis, ritualais, reikšmių tinklais, kuriuos kiekvienas iš mūsų nešiojamės. Istorikas Michelis Foucault mėgino rasti būdą, kaip būtų galima išsikrapštyti iš tokių spąstų, deja, visas vargšo triušas nuėjo perniek. Jam tik pavyko atskleisti, kaip prancūzų menininkai kuria prancūziškas susvetimėjimo manieras. Jei prancūzų menininkas arba intelektualas nenešiotų susvetimėjimo kaukės, nevaidentų ir neitų susvetimėjimo takais, jis būtų išjuoktas savo draugų, o gal net pašalintas iš tos kilnios draugijos kaip nei menininkas, nei intelektualas. Trumpai tariant, jei nebūtina sakyti, kad kultūra yra kokia nors žmogaus veiksmų ir mąstymo priežastis, ji vis tiek yra laikoma kaip būtina kaukė, norint gyventi kokioje nors grupėje.

Labiausiai paplitusi plotmė sudaro personą ir jos palaikymą, kita plotmė ją dengia ir iš jos personai reikia išsivaduoti. Taigi herojiškas asmuo susiduria su priešais, demonais, pabaisomis, kurie pasirodo kaip ženklai, vyraujantys žmogaus pasaulyje. Kažkaip yra pajuntama, jog aplinka yra daugiau negu matyti tiesiogiai, kad yra jėgos, viršesnės už žmogaus jėgas, ir kad jos nėra tik „ten“, bet skverbiasi per viską, taip pat – ir žmogų. Šios jėgos yra laikomos tarsi kūniškėmis ir sutapatinamos su moteriškumu. O šis yra šamaniška ir visa valdanti plotmė, retkarčiais pasirodanti ir kaip demoniška jėga. Moteriškumas ne tik žino visus takus, visą architektoniką, bet ir sutampa su ja. Vienas tipingas moters šamanizmo bruožas yra jos galia pasikeisti, dažniausiai – į gyvūnų formas, ir taip užsimaskuoti už ritualų ir pamėgdžiojimo kaukių, už kurių pasirodo specifinis pavienio dingimas į pagrindines – *Ur* – eigas, kurių neįmanoma nei panaikinti, nei išvengti. Išvengimas kaip tik yra sąlyga sukurti personai, kuri sudaro įvairių tradicijų grynumo ir transcendencijos sąvokas. Skverbimasis iš susiliejiimo, noras ištrūkti iš jėgų, kurios pulsuoja visatoje, sudaro personą – kaukę, kuri drauge yra neišvengiamai patraukta tų jėgų, ypač jų erotinio pavidalo. Taigi noras ištrūkti ir kartu noras pradingti sudaro vieną iš moters demonizavimo šaltinių. Erotikos atsisakymas yra vienas pasiaukojimo būdų, kai žmogus atsisako to, ko jis labiausiai nori; pasiaukojimą jis laiko kaip savęs išgryninimą, atsisakymą to, kas

jo grynumą maskuoja – paslepia ir net sutepa. Taigi paaukojimas ir pasiaukojimas, kaip personos sukūrimas, kartu sudaro teigimą, kad erotinis gyvenimas, kuris laikomas lygiu su moters gyvenimu, moters neišvengiamu patrauklumu, sumaišo žmogų, ištirpdo jį erotinėje ugnyje ir uždengia tikrąją jo lemtį – grynąją transcendenciją. Jis paaukoja tai, kas yra mieliausia, intensyviausia, galingiausia, kaip jo tikrą būtį uždengusią skraistę, ir taip jis atsisako jos kaip velnio pagundos, kaip raganos, kuri išveda jį iš kelio. Todėl ji yra kaltinama kaip viliojoja, pinklių ir spąstų statytoja, norinti jį įpainioti ir sunaikinti jo grynąjį Aš, gryną transcendentalinę personą. Dėl to ji yra ir mylima, ir keikiama. Jos patrauklumas yra jo grynojo Aš užmaskavimas ir sužlugdymas. Jos erotika yra ta skraistė, kuri neleidžia jam pasiekti savo tikrosios personos. Visa jo gynyba prieš jos erotinę galią tęsiasi nuo vienuolynų statymo iki jos, kaip raganos, nukankinimo ir sudeginimo. Juk vienuolyne jis galės pasislėpti nuo jos erotikos ir mėginti su įvairiais botagais nukankinti tą silpnybių sklidiną kūną, kad jisai nebedengtų jo grynojo Aš, jo dieviškojo pavidalo.

Dvilypė metafizika

Tai, kas iki šiol buvo apibrėžta, turi pasaulio dvilypiškumo prielaidą. Vienoje pusėje stovi būtybė – Aš, kitoje pusėje pasirodo jos išraiškos, kurios niekada nesutampa su tuo Aš. Aš yra suvokiamas kaip protas, siela, dvasia, glūdinti kokiam nors kūne, kuris vienu kartu išreiškia ir maskuoja Aš ypatybes. Taigi, kad galėtum atpažinti Aš sudarančias ypatybes, būtų geriausia atsikratyti kūno. Jau pirmasis Vakarų filosofas Sokratas aimanavo, esą, norint pažinti gryną save ir gryną tiesą, vienintelė išeitis – numirti. Kitame pasaulyje mes išvysime tikrą, neužmaskuotą save ir tikrą, neužmaskuotą tiesą. Pasaulyje regimos ir girdimos būtybės yra kūniškos, jos uždengia ir paslepia tikrovę. Filosofų konferencijose, kai prelegentai ir prelegentės neretai susiporuoja, kad smagiau praleistų nuobodžias naktis, dažnai pasigirsta šnabždesys: „Tavo kūnas reaguoja puikiai, bet atrodo, kad tu manęs visai nenori.“ Kur tas „tu“ yra? Šalia, virš, o gal iš viso nutolęs nuo kūno? Juk tokie šnabždesiai byloja, kad kūnas užmaskuoja jo, kaip jos nenorinčio, esmę. Norint suprasti tokį „užmaskavimą“, reikia suprasti, kokia yra kūno sandara, ypač prisimenant, kad ji priklauso nuo ontologinių prielaidų, t. y. kaip specifinė ontologija interpretuoja kūną. Jis yra svarbus tuo, kad visi asmenybių kultai sukuria pomirtinio gyvenimo įvaizdžius, kuriuose grynos sielos ar dvasios būna teisiamos už jų veiksmus. Kitaip sakant, nusiėmęs kūnišką kaukę, žmogus pasirodys, kaip jis / ji atrodo iš tikrųjų.

Griežtai kalbant, pasirodo gana keisti teiginiai. Kūnas yra laikomas medžiaginiu, jo veikla suprantama pagal priežastinius dėsnius. Jis automatiškai reaguoja į priežastingą aplinką, todėl negali sulaužyti jokių dorovės ar dievybių taisyklių. Jis veikia taip, kaip reikalauja priežastys, tad neturi ir jokios kaltės. Toks kūnas galėtų vaikščioti apsirengęs vien erdve ir iš jo nebūtų galima reikalauti gėdos ar kaltės jausmo. Šiuo atveju kūnas, kaip užmaskuojantis žmogaus tikrovę, negali turėti jokios įtakos tokiai tikrovei ir negalėtų būti kaltinamas kaip pagundos šaltinis. Aišku, tada turėtume kaltinti tikrąjį žmogų, jo sielą, kuri peržengia kūno priežastingumo ribas ir

nuveda kūną nuo jo nekaltos medžiagiškos eigos. Čia iškyla kažin kas išvirkščia: visur teigiama, kad reikia apsisaugoti ir išsigryninti nuo suvedžiojančio kūno, nuo tos blogio kaukės, kuri užteršia dvasią, o pasirodo, kad kaip tik tas nekaltas kūnas yra suvedžiojamas jame glūdinčios piktos, iškrypėliškos sielos. Turbūt siela yra blogio šaltinis. Bet tada negalima pasiteisinti, kad dvasiai buvo neįmanoma atsispirti prieš kūno pagundas. Kokia galėtų būti pagunda, jei medžiagiškas kūnas yra nekaltas? Randasi gana rimtas neaiškumas: kūnas nekaltas, bet jis suvedžioja nekaltą sielą; siela nekalta, bet ji nukreipia kūno elgesį į kaltybę.

Štai ir iškyla tikrovės ir kaukės problema. Kūnas slepia tikrovę – sielą, bet jis negali nieko slėpti, nes jo eiga neturi nieko bendra su tuo, ką jis slepia. Siela negali užsimaskuoti kaltindama kūną, ir kūnas negali užmaskuoti pasidarydamas kaltas. Šitą problematiką galima perkelti į kitas Žemės rutulio vietas. *Brahmanas*, tikrovė, net visų transcendencijų transcendentalinė sąlyga, yra didžiulė mįslė, nes jis slepiasi už skraistės – *Maya*, kurios niekas negali nuplėšti ir pamatyti jo gynosios esmės. Maža to – jis nėra nei suteptas, nei pasiekiamas jokio pasauliško įvykio. Visi įvykiai taip pat tėra vien jo skraistė, kuria jis visada užsimaskuoja. Jis yra visų jų šaltinis. Štai vėl pasirodo maskavimosi neišmanumas. Įvykiai nežino, kad jie ką nors slepia, nors jie yra vadinami *Maya*. Jei jie žinotų, būtų nebe *Maya*, bet nuoroda, jie galėtų parodyti, kas glūdi už kaukės. Bet kiekvienas nurodymas irgi yra nieko nenurodanti *Maya*. Antra vertus, grynas *Brahmanas* nėra ir negali būti suterštas jokių įvykių, pasauliškų eigu, jų pasiektas ir jų siekiantis, todėl jis ir negali maskuotis *Maya*. Jei-gu teigtume, kad jis maskuojasi, tai jo savęs supratimas turėtų sutapti su kauke, su *Maya*, ir tada pati *Maya* būtų *Brahmanas*. Skirtumas tarp jų negalėtų, ir pasaulyje būtų vien *Maya*, vien kaukė, kuri nieko nemaskuotų. Jei maskavimas nėra įmanomas, tai ir „kaukės“ sąvoka tampa nereikalinga. Sakyti, kad viskas yra „kaukė“, vadinasi, nieko nepasakyti.

Aišku, filosofijos uždavinys pasirodo ten, kur atsiveria lyg neišvengiamos dilemos. Norėdami tokias dilemas išaiškinti, turėtume atsižadėti kalbos ir įvaizdžių sąrašų ir net mėginti tapti dzenbudistais, pasiekusiais tuščią sąmonę.

LITERATŪRA

Campbell Joseph 1949. *The Hero with a Thousand Faces*, New York.

Otto Walter 1962. *Mythos und Welt*, Stuttgart.

Thieme Paul 1938. *Der Fremdling im Rigveda. Eine Studie über die Bedeutung der Worte ari, arya, aryaman und ārya*, Leipzig / Thieme Paul 1995. *Opera maiora*, Bd. 1: *Der Fremdling im Rigveda, Vorzarathustrisches bei den Zarathustriern und Mitra und Aryaman*, Hrsg. von Werner Knobl und Nobuhiko Kobayashi, Kyoto.

Thieme Paul 1952. *Brāhman*, *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, [No.] 102, p. 91–129.

MASKS: PRIMEVAL CREATION

ALGIS MICKŪNAS

Summary

In this essay an argument is made that diverse cultures follow some verbal image or images which are expressed by an entire tradition in numerous variations. It is also argued that “original” speaking comprises the very “ways” that a cultural tradition considers them to be the genuine structure of the world, connecting divinities and mortals. All the images and “ways” of cultural tradition are “masks” of the verbal images considered to be “primal”.

Gauta 2010-03-08